

ANALIZA RADIĆEVA JEZIČNOGA IDENTITETA U SVJETLU JEZIČNIH I STILSKIH ZNAČAJKA MEMOARSKIH ZAPISA *UZNIČKE USPOMENE*

Jadranka MLIKOTA

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
jmlikota@ffos.hr

Rene ČIPANJ BANJA

Mađarska
ELTE BTK, Budimpešta
ripanjbanja35@gmail.com
UDK:811.163.42-94.09“18/19“ Radić,S.
izvorni znanstveni članak

Sažetak

U hrvatskoj historiografiji i publicistici postoji velik broj radova o političkom djelovanju Stjepana Radića i pojedinim segmentima djelovanja H(P-R)SS-a. Ostali su odsječci Radićeve publicističke djelatnosti ostali u sjeni atribucije najvećega hrvatskoga političara prve polovice 20. stoljeća premda je iza sebe osim političkih rasprava i brošura ostavio i vrijedne radove iz gospodarstva, povijesti i kulture. Ta ista sudbina zaborava djelom je zadesila i Uzničke uspomene, Radićeve memoarske zapise u kojima evocira mladenačke progone, suđenja i zatvaranja. I dok ih je hrvatska historiografija već prepoznala kao (primaran) povijesni izvor, hrvatska se filologija dosada na njih prigodničarski osvrtnala ustvrdivši tek da je u njima vidljiv odraz kulturno-historijske slike Hrvatske iz prijelaza 19. u 20. stoljeća, a gotovo u potpunosti ispustivši iz vida jezična i stilska obilježja Radićevih zapisa. Stoga se u ovom radu polazi od jezične i stilske analize prvoga izdanja Uzničkih uspomena (1903.), jedinoga objavljenoga za njegova života, čime se nastoji dati odgovor na pitanje u kojoj je mjeri Radić svojim jezičnim identitetom afirmirao hrvatstvo, što je pak nedvojbeno činio svojim političkim djelovanjem. Spomenutom je jezičnom analizom u manjem obimu obuhvaćena i usporedba s drugim, posmrtno objavljenim, izdanjem (1929.), a cilj joj je ustvrditi (ne)zadiranje u Radićev jezični iden-

titet, i to netom nakon njegove smrti (1928.), tj. na koncu trećega desetljeća 20. stoljeća.

KLJUČNE RIJEČI: Uzničke uspomene, *Stjepan Radić*, *memoarski zapisi*, *hrvatski jezik na prijelazu 19. u 20. stoljeće*

„U vrtlogu dnevnih političkih borba nikoga ideja ne zadrži svoju apsolutnu neoskvrnjenost. Danas, poslije tragedije od 20. lipnja, ne bi bilo na mjestu kritički proučavati sve taktične faze, kojima je Stjepan Radić, stupivši na poprište svagdašnjih natega politike, provodio misao ‘doma’. Jednodušni osjećaj, kojim je narod spoznao, što gubi u njem, neka svjedoči, da je kraj svih peripetija hrvatske politike u posljednjem deceniju, Stjepan Radić svojim radom i životom obilježio opet jednu epohu historijskih otpora hrvatskih.“ (M. Nehajev. „Stjepan Radić“. *Hrvatsko kolo*, 1928.)

1. Uvodno o korpusu, metodologiji i ciljevima istraživanja

Atribucija je prvoga hrvatskoga diplomiranoga politologa u hrvatskoj historiografiji dodana Stjepanu Radiću¹ (Leček i Grgić 2020: 3) u čijem je cjelokupnom javnom djelovanju vidjela početke provođenja političkoga, gospodarskoga i kulturnoga programa te nacionalnoga osvješćivanja hrvatskoga seljaštva (Leček i Grgić isto) što mu je u konačnici priskrbilo i još jednu važnu atribuciju, onu najvećega hrvatskoga političara prve polovice 20. stoljeća (Petrić 215: 540). Stoga ne čudi da je u našoj historiografiji, kao i u publicistici, Radićevo ponajprije političko djelo(vanje) tematizirano u nizu monografskih i periodičnih publikacija,² poglavito usmjerenima pojedinim segmentima djelovanja H(P-R)SS-a.³ Ostali su odsječci Radićeve djelatnosti ostali u sjeni premda je iza sebe osim političkih

¹ Životopis Stjepana Radića vidi u Matković 1999: 19.

² Od novijih monografija o Radićevu političkom djelovanju vidi osobito popis dan u: Zvonar 2015: 139, Petrić 2015a: 540.

³ Petrić (2015b: 607) unatoč tomu ističe da je pomalo neobično da unatoč navedenom postoji samo jedna knjiga koja je dala pregled povijesti H(P-R)SS-a. Riječ je o knjizi Hrvoja Matkovića *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, objavljenj 1999. godine, koja obrađuje HSS od 1904. do 1991. godine.

rasprava i brošura ostavio i vrijedne radove iz gospodarstva, povijesti i kulture.⁴ Uzimajući ih sve u obzir, Branka ih Boban (1989: 148–149) po temama, pristupu, uporabljenim metodama i ciljevima koje je htio postići ugrubo dijeli u šest skupina: 1. filozofsko-etički i pedagoški radovi; 2. studije i knjige s određenim stručnim i znanstvenim pretenzijama; 3. programski i ideološki radovi; 4. politički članci, govori i bilješke koji tretiraju tekuća društvena i politička događanja; 5. literarni radovi; 6. korespondencija s različitim poznatim ličnostima i njegove bilješke – najčešće iz zatvora. Od svih su navedenih odsječaka Radićeve publicističke djelatnosti literarni radovi ponajviše osta(ja)li u sjeni Radića političara premda se i proznim zapisima autobiografskoga karaktera kao i u pjesmama „odražava ne samo njegova ličnost, njegove intimne preokupacije i motivi, nego i njegova duboka preokupiranost politikom, povezanost njegovih intimnih preokupacija i motiva za političko djelovanje, kao i njegovi osobni politički stavovi“ (Boban 1989: 149).

Ista je sudbina zaborava dijelom zadesila i *Uzničke uspomene*, Radićeve memoarske zapise⁵ u kojima evocira mladenačke progone, suđenja i zatvaranja, čemu je uzroke moguće tražiti u činjenici da se književnim radom u užem smislu bavio uglavnom u mladosti,⁶ na početku svojega političkoga djelovanja. I dok ih je hrvatska historiografija već prepoznala kao povijesni izvor (usp. Janjatović 1996: 93–135), hrvatska se književna filologija dosada na njih prigodničarski osvrtnala ustvrdivši ponajprije da je u njima vidljiv odraz kulturno-historijske slike Hrvatske iz prijelaza 19. u 20. stoljeće (Bublić 1929: 48–49), a gotovo u potpunosti ispustivši iz vida njihova jezična i stilska obilježja u kojima je i slika prijeloma jezične norme kakav se na hrvatskom (etničkom i jezičnom) prostoru događa upravo u to vrijeme, na prijelomu stoljeća. Sto-

⁴ Branka Boban (1989: 148) u Radićevu opusu broji „(...) trinaest knjiga obimom većih od sto stranica (plus naknadno izašli već spomenuti 'Praški zapisi') te četiri knjige prijevoda s francuskoga na češki i hrvatski, odnosno sa češkoga na hrvatski, i oko šezdeset brošura, od kojih neke imaju samo nekoliko stranica manje od sto. Objavio je i jednu raspravu koja je po obimu veća od sto stranica, a predstavlja jedan od njegovih najznačajnijih radova obzirom na njen stručni nivo kao i zbog toga što je u njoj iznio neka temeljna teorijska shvaćanja o društvu, državi i narodu. Prvi njegov veliki rad bila je diplomatska radnja na Slobodnoj školi političkih znanosti u Parisu.“

⁵ Memoarske je prinose Radić objavljivao i u stranačkim glasilima. *Moj politički životopis* (u *Božićnici* za 1926. godinu) otisnut je i kao zasebna knjižica (Buenos Aires, 1928.), a stariji su mu, dijelom i neobjavljeni češki tekstovi prevedeni na hrvatski (*Praški zapisi*, 1985.) (vidi: Radić, Stjepan. *Hrvatski biografski leksikon* <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11947>). Gaži (1971: 347) navodi da je u *Novom vijencu*, književnom prilogu *Hrvatske misli* za 1904. godinu, objavio „crtrice: 'Iz uzničkog života' i 'Iz uzničkog dnevnika'“; sve te crtrice objavljene su u trećoj knjizi 'Uzničkih uspomena' objavljenoj 1929.“

⁶ Rečeno potkrepljuje i podatak koji navodi Marija Radić (1929: 1) u predgovoru drugoga izdanja *Uzničkih uspomena* kako je to bila „jedna od prvih knjiga, koju je napisao i izdao Stjepan Radić.“

ga se u ovom radu polazi od jezične i stilske analize prvoga izdanja *Uzničkih uspomena* (1903.), jedinoga objavljenoga za Radićeva života, čime se nastoji dati odgovor na pitanje u kojoj je mjeri svojim jezičnim identitetom afirmirao hrvatstvo, što je pak nedvojbeno činio svojim političkim djelovanjem. Spomenutom će jezičnom analizom u manjem obimu biti obuhvaćena i usporedba s drugim, posmrtno objavljenim, izdanjem (1929.)⁷, a cilj joj je ustvrditi (ne) zadiranje u Radićev jezični identitet, i to netom nakon njegove smrti (1928.), tj. na koncu trećega desetljeća 20. stoljeća.⁸ No s obzirom na to da se Radićevi memoarski zapisi pridružuju tzv. samoopisujućim tekstovima u kojima se iznose sjećanja o prošlosti (Grgić 2016: 189), valja ih sagledati kao izvor kojim su se dvije znanosti – ona o književnosti i historiografska – dosada koristile, a u svrhu boljega razumijevanja upravo te prošlosti.⁹

2. *Uzničke uspomene* Stjepana Radića u književnoj znanosti, publicistici i historiografiji

Među prvim je zapisima o *Uzničkim uspomnama* u hrvatskoj publicistici nedvojbeno onaj Marije Stjepana Radića u *Crvenoj Hrvatskoj*, a potaknut

⁷ Osim navedenih dvaju izdanja Radićeve su *Uzničke uspomene* objavljene još samo jednom, i to u izdanju Matice hrvatske (1971.). To se, treće, izdanje ne uzima za analizu u ovom radu s obzirom na posve izmijenjene sociopolitičke okolnosti u kojima je priređeno, a što se odrazilo i na značajnije (jezične, pravopisne i stilske) prilagodbe Radićeva teksta, a u odnosu na prvo, odnosno drugo izdanje.

⁸ Uzme li se u obzir upravo činjenica da je na prijelomu stoljeća, filološki i jezikoslovno gledano, serbokroatizam na hrvatskoj strani potpomognut djelovanjem hrvatskih vukovaca s Tomom Maretićem i Ivanom Brozom na čelu (usp. Auburger 2009: 119–124) usmjeren stvaranju zajedničkoga jezika Hrvata i Srba (usp. Ham 2006: 125–128), odnosno afirmaciji tzv. unifikacijskog pristupa u kodifikaciji jezika (Samardžija 2012: 58) koji ostaje politički poželjnim i dominantnim pristupom sve do marseilleskog atentata (Samardžija isto: 68), razložno je propitati koliko su oba izdanja Radićevih *Uzničkih uspomena* svojim jezičnim obilježjima osta(ja)la na braniku hrvatskoga jezika i hrvatstva čuvajući tradicijska (zagrebačka) jezična obilježja. Tomu u prilog ide i činjenica da je dosadašnja jezikoslovna kroatistika ustvrdila tek očuvanje tradicionalnoga („etimološkoga“) hrvatskog pravopisa u svim izdanjima Radićeve HPSS-a (od 1920. HRSS, od 1925. HSS) (Samardžija isto: 143), ali ne ulazeći podrobnije i u njihova jezična (tradicijska) obilježja.

⁹ Premda memoari kao jedan od tzv. nefikcionalnih žanrova (usp. Duda 1998: 7–10, Hameršak 2013: 106) u kojima su pohranjena autobiografska sjećanja (usp. Draaisma 2008) ulaze u prizmu različitih znanosti, primjerice spoznajne psihologije, sociologije, etnologije i antropologije (usp. Grgić 2016: 198–199), pristup znanosti o književnosti i historiografije memoarima ipak je presudan (i) za ovo istraživanje, i to ponajprije iz dvaju razloga: prvi je taj što su se autobiografskim diskursom općenito dosada najviše bavili književni teoretičari (usp. Zlatar 1998, Sablić-Tomić 2002, Sablić-Tomić 2008), zbog čega i polazišta razumijevanja memoaristike ne mogu bez toga kako joj pristupa upravo ta znanost, a drugi je taj što su ista polazišta poslužila i historiografiji da ih prihvati kao relevantan povijesni izvor (usp. Grgić 2016, Hameršak 2013).

objavljivanjem druge knjige Radićevih memoarskih zapisa.¹⁰ Tekst otkriva važnu pojedinost, a tiče se percepcije koju su netom nakon objavljivanja memoari imali u političkom i širem društvenom životu; Marija Radić, naime, navodi kako je „Prvi dio (...) u Banovini zaplienjen, ali istom dva mjeseca i pô nakon toga, što je izašao“, ali i to da je unatoč tomu „gotovo posvema raspačana naklada od 2000 primjeraka“ (*Crvena Hrvatska* 1913: 3) što smatra najboljom preporukom za čitanje drugoga dijela.¹¹ *Uzničke uspomene* žanrovski određuje kao „crtice, pisane u lijepoj i vanredno lakoj, te književno dobro dotjeranoj formi. Naravno pripovjedanje, dobro karakterisovanje, duhovite primjetbe, zanimivi tipovi, značajni razgovori i važne misli sve se to prepliće u skladnoj cjelini i nosi na sebi pečat Radićeve naravi i njegove cijele osobnosti.“ (*Crvena Hrvatska* isto). U istom tonu, također o drugoj knjizi *Uzničkih uspomena*, u godini njezina objavljivanja piše i Riječki *Novi list* najavljujući „novo djelo poznatog i prokušanog hrvatskog publiciste Stjepana Radića (...) sa ovom popratnicom: ‘Danas se narodna sloboda tamnicom izkupljuje, a pravicom čuva!’“ (*Novi list* 1903: 2). List domeće na kraju i to kako se u njima „Svuda (...) odražuje plemenita svrha njegova pera, toplina otačbeničke ljubavi.“ (*Novi list* isto). O potražnji za Radićevim memoarima svjedoči podatak koji navodi i Gaži (1971: 347), a razvidan iz *Božićnice* za 1914. godinu u kojoj se u pregledu hrvatskih književnih djela Stjepana Radića spominju navedene dvije knjige s napomenom da su obje do toga vremena (1914.) rasprodane. Treću knjigu *Uzničkih uspomena* Radić je, doduše, najavio još 1902. godine, a isto čini i u *Božićnici* za 1913. godinu u kojoj zapisuje:

„Ovo je samo jedan dio ‘novih uzničkih uspomena’, koje ću doskora, ako Bog dade, u cijelosti izdati. Izaći će u svescima po kojih 60 do 80 stranica, a već se po ovome vidi, kako su to zanimljive, zabavne i poučne stvari, koje je nužno i potrebno, da ih svatko pročita. Kao što su

¹⁰ Gaži (1971: 346–347) navodi kako je Radić u svojoj knjizi *Češko-hrvatska slovnica s čitankom*, objavljenoj 1902. u Zagrebu, na posljednjoj stranici najavio izlazak *Uzničkih uspomena* u tri dijela, no ipak su unatoč najavi objavljene dvije knjige: *Uzničke uspomene I dio* i *Uzničke uspomene II dio*. Također navodi da je prva knjiga tiskana u Novom Sadu 1902., a druga u istom mjestu sljedeće godine. Naslovnice pak objiju knjiga ipak imaju 1903. godinu kao godinu objavljivanja.

¹¹ Janjatović (1996: 123) navodi uz 1903. godinu Radićevih progona, suđenja i zatvaranja i to da je bio kažnjen „zabranom drugog dijela svoje knjige ‘Uzničke uspomene’. Na prijedlog državnog odvjetnika u Varaždinu br. R 171/1-903 Sudbeni stol u istom gradu donio je 30. srpnja 1903. presudu o pljenidbi te knjige s obrazloženjem da je svojim tekstom učinio zločin ‘smetanja javnog mira’ (...)“.

prve dvije knjige 'Uzničke uspomene' gotovo na jagmu razgrabljene nema dvojbe da će i za ovima posegnuti svatko tko želi, da se ugodno pozabavi, a dušu i srce oplemeni.“ (navedeno prema Gaži 1971: 347).

Drugo izdanje dopunjenih *Uzničkih uspomena* (1929.) koje najavljuje Radić posmrtno uređuje i objavljuje Milica Vandlekar, kći Stjepana Radića, upravo u trima knjigama u kojima je, kako navodi Gaži (1971: 346), „objavljeno sve što je Stjepan Radić za svog života objavio o svojim boravcima u zatvoru u bivšoj Austrougarskoj.“

Svoja sjećanja na uzničke dane provedene s Radićem 1912. godine uobličava i Dragan Bubić u opširnom eseju koji je kao posebna knjižica pod naslovom *Tamnice Stjepana Radića* objavljena upravo u godini objave drugoga izdanja *Uzničkih uspomena*, a kojoj je povod bila godišnjica autorove smrti (usp. Bubić 1929: 53). Žanrovski ih određujući kao pripovijetke (Bubić 129: 9), autor retorički pita: „Ako je [njihovo pisanje, istaknuti autori] samo plod mašte, nije svjedočanstvo, nije dokument.“ (Bubić 1929: 21). Međutim, odmah potom opovrgava takvu mogućnost ističući kako je Radić u njima ostavio „potomstvu vjernu sliku ondašnjih prilika (...) u jednoj skupnoj slici, vjernoj, ali opet umjetnički tako majstorskoj, da zadivljuje.“ (Bubić isto). Osobitim se čini istaknuti dvije glavne značajke Radićevih memoara koje uočava Bubić (1929: 23): hrvatstvo i sveslavenstvo koje prepoznaje i uopće kao „glavni motiv sviju napora mladoga Stjepana Radića u ono mutno, kljaštravo doba.“, a što se očituje i u jeziku i stilu *Uzničkih uspomena* o čemu više u nastavku rada. Knjiga je plijenila pozornost i desetljećima poslije, o čemu svjedoči zapis u *Hrvatskom glasniku* (1940.) koji objavljuje članak naslovljen *Jedno zaboravljeno štivo*, a koje, prema autorovu mišljenju, „ni kod drugog izdanja (...) nije u hrvatskoj političkoj književnosti zauzelo ono mjesto, koje ga po književnom i općesocijalnom zamašaju i pripada.“ (*Hrvatski glasnik* 1940: 10). Vrijednost joj autor vidi i u tome što je čitava „knjiga kao cjelina (...) potresan prosvjed protiv moralno niskog čovjeka“ (*Hrvatski list* isto) što, zapravo, sublimira Radićevo cjelokupno (i) političko, ne samo publicističko, djelo(vanje).

Radićevi su memoarski zapisi prepoznati i kao važan i pouzdan historiografski izvor pa su i *Uzničke uspomene* (1903.) i njegov nešto kasnije objavljen *Moj politički životopis* u *Božićnici* za 1926. godinu pridonijeli stvaranju cjelovit(ij)e slike Radićeva političkoga djelovanja od rane mladosti (usp. Janjatović 1996). I Matković u *Povijest Hrvatske seljačke stranke* Radićeve *Uzničke uspomene*

stavlja u kontekst početaka njegova javnoga i političkoga djelovanja premda su godinom objavljivanja prethodile osnivanju same stranke koju monografija i tematizira. S duge pak strane, za istim je izvorom hrvatska historiografija posezala poglavito kada je nastojala rekonstruirati Radićeve progone, sudske procese i izdržane kazne što je obilježilo njegovo političko djelovanje do kraja postojanja Austro-Ugarske Monarhije.¹²

Ono što je izostalo u dosadašnjim prosudbama Radićevih memoarskih zapisa upravo je jezik kojim su pisani; uzme li se u obzir da je prvo izdanje *Uzničkih uspomena* objavljeno na prijelomu stoljeća kada se događa i prijelom jezične norme, a drugo, posmrtno, opet u novim i za status i položaj hrvatskoga jezika bremenitim sociopolitičkim prilikama, razložno je propitati koliko su se i kako one odrazile i na Radićev jezični identitet.

3. Jezična i stilska obilježja *Uzničkih uspomena* Stjepana Radića (1903. i 1929.)

U skladu s istraživačkim ciljevima najavljenima na početku rada u nastavku će biti govora o jezičnim obilježjima Radićevih *Uzničkih uspomena*, a s izrazitim obzirom na onima koja su mogućim nositeljima onih tradicijskih, odnosno svojstvenih normi zagrebačke filološke škole. Analizom su, dakle, u prvome redu obuhvaćena najizrazitija obilježja jezične norme zagrebačke filološke škole, a potom su iznesena i rastumačena i druga utvrđena obilježja Radićeva jezika sadržanoga u djelu koje je predmet analize. Pritom se osim tradicijskih jezičnih obilježja pri analizi u obzir uzimaju i Radićevi stavovi, teženje i misli.¹³ U sklopu je toga nadalje, kao što je također najavljeno, u manjem obimu obuhvaćena i usporedba prvoga i drugoga izdanja *Uzničkih uspomena*, kojoj je cilj utvrditi i rastumačiti njihove eventualne jezične razlike, odnosno (ne)zadiranje u Radićev jezik u drugome izdanju u odnosu na prvo. Poticaj za takvu usporedbu pronalazimo u činjenici da je riječ o izdanjima objavljenima u značajnom vremenskom raskoraku: prvo je objavljeno 1903. za Radićeva života, a drugo (tek) 1929. godine, odnosno godinu dana nakon njegove smrti.

¹² O sudskom procesu koji se protiv Radića vodio i nakon sloma Austro-Ugarske Monarhije, u Kraljevini Jugoslaviji, vidi osobito: Janjatović 1997: 97–127, Janjatović 2000: 241–249.

¹³ Poglavitno je riječ o sklonosti panslavističkoj ideji te veličanju češke kulture i tradicije.

Taj je poticaj nadalje pojačan činjenicom da i sâm vremenski raskorak između dviju godina izdavanja zapravo označava razdoblje prepuno jezično-političkih promjena: prvo je izdanje objavljeno nekoliko godina nakon Maretićeva jezičnog prijeloma, tj. prevage vukovske književnojezične koncepcije, dok je drugo objavljeno kada se ona uvriježila.

Jezična obilježja koja se uzimaju kao okosnica analize (i usporedbe) pripadna su gotovo svim jezičnim razinama (morfološkoj, sintaktičkoj i slovo-pisno-pravopisnoj) te se u nastavku rada opisuju u zasebnim potpoglavljima. Morfološka će se razina svesti na promjenjive vrste riječi,¹⁴ a iz analize će se izuzeti fonološka i tvorbena razina.¹⁵ Ključno je napomenuti i da će se u okviru usporedbe istaknuti samo utvrđene razlike, a iz čega, dakako, proizlazi da se sličnosti same po sebi razumiju.

3.1. Pravopisna obilježja

U obama se analiziranim izdanjima *Uzničkih uspomena* primjenjuje morfološki pravopis, koji je pak bitna značajka tradicijske, odnosno zagrebačke norme. Radić morfonološki pravopis primjenjuje dosljedno, zbog čega je takvim primjerima prožet čitav korpus, a kao primjeri donose se sljedeći: *izkusiti* (¹I, I., 10)¹⁶, *bolestnike* (¹I, I., 34), *izvrstne* (¹I, I., 51), *družtvu* (²I, I., 75), *odtuda* (²I, I., 94), *izticaše* (²I, II., 11) itd. Odstupanja od morfonološkoga pravopisa u korpusu nisu utvrđena, stoga se može ustvrditi da je Radić služenjem morfološkim pravopisom u potpunosti vjeran tradicijskoj normi.

S druge strane, pravopisno pravilo za koje se u djelu nailazi na većinom sustavna rješenja jest sastavljeno i rastavljeno pisanje. Tako su prilozi, većinom tvoreni od prijedloga i kakve druge riječi, u korpusu uglavnom bilježeni rastavljeno: *u kratko* (¹I, I., 5), *ni malo* (¹I, I., 6), *u večer* (¹I, I., 15), *u istinu* (¹I, II., 119), *za to* (¹I, II., 10), *od kad* (¹I, I., 23), *na ime* (¹I, I., 32), *malo prije* (¹I, I., 89), *do duše* (¹I, I., 40), *poslije podne* (²I, II., 79), *pri tom* (²I, III., 16), *po malo*

¹⁴ Glavni razlog tomu jest što su gotovo sva relevantna razlikovna obilježja između zagrebačke i vukovske norme povezana s promjenjivim vrstama riječi (vidi Ham 2006: 70, 127). Nezavisno od toga u radu će se određena zapažanja iznijeti i o nepromjenjivim vrstama riječi, ali u sklopu opisa drugih kategorija. Primjerice, u sintaktičkome će poglavlju biti govora o razlikovnim prijedlozima i sl.

¹⁵ Iako će, primjerice, određeni tvorbena nastavci uzgred, i prigodno, biti spomenuti u okviru tumačenja drugih obilježja.

¹⁶ Pri navođenju primjera iz korpusa u zagradi se nadslavnim znakom bilježi broj izdanja, rimskim brojem broj knjige, a arapskim stranica iz koje je primjer preuzet.

(66), *od prilike* (¹I, I., 75), *u to* (¹I, I., 30), *ni malo* (²I, II., 54) itd. Kudikamo se rjeđe potvrđuju i primjeri u kojima su bilježeni sastavljeno, primjerice *naime* (u rečenici *Jednom naime bijaše i on kod „sjednice“, pa odmah zapita...*) (²I, II., 110), *najedanput* (²I, II., 86), *zato* (u rečenici *Ta vidio sam ju tako dobro, kako sad Vas vidim, pa sam je zato i htio pograbiti...*) (¹I, II., 89) i slično.

Glagoli se u korpusu bilježe sastavljeno s niječnicom: *nedaj* (¹I, I., 11), *neznate* (¹I, I., 12), *neće* (¹I, I., 26), *nehtjeli* (¹I, I., 35) *nesmije* (¹I, I., 73) i drugi. Razmjerno se često zapaža i rastavljeno bilježenje, i to ponajviše niječnih oblika glagola *biti*, npr. *ne ću* (¹I, I., 15, 17, 23) *ne ćete* (¹I, I., 35), *ne mojte* (¹I, I., 80), *ni je* (¹I, II., 75), ali i drugih glagola kao što su *ne dobih* (¹I, II., 111), *ne ostane* (¹I, II., 111), *ne može* (¹I, I., 78), *ne znam* (¹I, II., 100), *ne zaškripaše* (²I, I., 112), *ne rekoh* (²I, II., 112). Glagolski su prilozima mahom bilježeni nesastavljeno (*ne gledajući* (¹I, I., 104), *ne hoteći* (¹I, II., 12) *ne govoreći* (¹I, II., 17)), dok su primjeri sastavljenoga bilježenja veoma rijetki (*neznajući* (¹I, I., 105), *nemareći* (¹I, I., 74)). Prema onodobnoj pravopisnoj normi, tj. Brozovu *Hrvatskom pravopisu*, niječnica se piše nesastavljeno od glagola (Broz 1893: 43). Prouče li se navedeni primjeri, dade se zaključiti kako je Radićeva pravopisna praksa glede sastavljenoga i nesastavljenoga bilježenja navedenih vrsta riječi neujednačena.

Veliko i malo slovo treće je pravopisno pitanje o kojemu se mogu izlučiti određeni zaključci Radićeva odnosa prema tradiciji, kulturi i jeziku općenito. Naime Radić osim vlastitih imena velikim slovom bilježi i poneke opće imenice tvorene završetkom *-stvo*, primjerice *Hrvatstvo*, *Slavenstvo* (¹I, I., 59), *Srbstvo* (¹I, I., 90, 93). To se pak protivi onodobnoj pravopisnoj normi, prema kojoj se imenice tvorene tim završetkom pišu malim početnim slovom (Broz 1893: 39, 51), a malim su početnim slovom bilježene i u Veberovoj (1876: 40) *Slovnici hrvatskoj za srednja učilišta*. Može se stoga pretpostaviti da Radić kršeći pravila obiju norma samo pokazuje koliko panslavističku ideju smatra važnom, a čijim su vjernim dokazom upravo izdvojene apstraktne imenice.¹⁷

Pretežito su velikim početnim slovom u korpusu bilježeni i osobna (iz poštovanja) zamjenica *Vi* (¹I, I./II., 81, 87, 94), zamjenica *Ti* (¹I, I./II., 61, 74, 76, 80), ponegdje posvojni pridjevi *Vaš* i *Tvoj* (¹I, I., 56, 73, 81) te imenice što se odnose

¹⁷ O Radićevoj zanesenosti panslavističkom idejom jasno progovara i ova njegova misao iz samoga izvora: „Bila mi je kod te molitve došla misao na Hrvatsku i na cijelo Slavenstvo, ali u taj čas nekako mi se obje te misle pričinše maljušnima ili bolje da kažem, suvišnima, jer gdje se sva svjetska i duhovna vlast daje u službu zlatnomu teletu, tu valja ustati samo s vjerom u živoga Boga a u toj vjeri je i Hrvatstvo i Slavenstvo i čovječanstvo i svemir, jer u njoj je – vječnost...“ (1903: 49).

na boga, na primjer *Bog, Gospod* (¹I, I./II., 49, 64, 66, 68). Takva je pravopisna praksa, dakle kada su u pitanju osobne zamjenice *vi* i *ti* te posvojni pridjevi *vaš* i *tvoj*, u raskoraku s Brozovim (1893: 39–40) pravopisnim pravilom jer „u razgovoru (u pripovijetkama i dramama) pišu se s malim početnim slovom“.

Ako je reći ponešto o uporabi zarezova u analiziranome korpusu, nužno je istaknuti kako je svaka zavisna surečenica dosljedno odvojena zarezom, primjerice: *A ja bih tada nastojao, da govorim što razumljivije* (¹I, I., 31), *U to primih jednu češku knjigu, da čitam...* (²I, II., 35), *Sad sam bio uvjeren, da im pred sobom...* (²I, II., 32), *U našoj je sobici hladno, jer još ne počеше ložiti* (¹I, II., 87), *Pošto se oko mene skupilo nekoliko drugova, da bolje čuju...* (¹I, I., 107) itd. Radi se pritom o bilježenju usklađenim s onodobnom pravopisnom normom (usp. Broz 1893: 57).

3.2. Slovopisna obilježja

Dvoglasnik je dosljedno bilježen propisno tradicijskim pravilima, čijim su nepobitnim dokazom i sljedeći primjeri: *svieta, cieli* (¹I, I., 76), *rieči* (¹I, I., 82), *pripoviedali* (¹I, I., 87), *liepo* (¹I, II., 8), *lievoj* (¹I, II., 51), *vrieme* (¹I, II., 92) i mnogi drugi. Korpus s druge strane sadrži i (malobrojne) primjere u kojima se dugi slogovi bilježe kao *je*, a takvi su, recimo, leksemi *povjest* (¹I, I., 89), *upotrebio* (¹I, I., 69), *siekli* (¹I, I., 29). Uočavaju se pak i – i to posve izolirani – oprečni slučajevi, tj. kada su kratki slogovi bilježeni kao *ie/ije*, a primjera radi dajemo lekseme *krieposti* (¹I, I., 66), *sviestno* (¹I, I., 110), *osvietljuju* (¹I, I., 103) i *tijedan* (¹I, I., 103);¹⁸ u posljednjem je primjeru dugi odraz staroga jata, zapravo, bilježen protivno hrvatskoj tradicijskoj normi, a shodno vukovskoj. Upravo na tragu toga valja istaknuti da je u djelu razvidan i oskudan broj drugih takvih primjera, a pri čemu je zanimljiva činjenica da je poglavito riječ o istim oblicima. Tako je, primjerice, dvoglasnik u prilogu (*naj*)*prije* dosljedno bilježen kao *ije*. Radić, dakle, priloge *prije* i *poslije* bilježi kao *prije* (¹I, I., 44) i *poslie* (¹I, I., 58), a glede čega je zanimljivo napomenuti da ih tako bilježi i Veber (1876: 2), kao *ije* bilježen i u oblicima glagola *razumjeti*, primjerice *sporazumijemo* (¹I, I., 100), *razumije* (¹I, II., 193) itd. Međutim, u glagolskoj je imenici izvedenoj od toga glagola, zanimljivo, dvoglasnik bilježen tradicijski – *razumievanja* (¹I, I., 55). Ostali su takvi primjeri prilično izolirani, primjerice *lijepa* (¹I, I., 72), *stije-*

¹⁸ Uz to je riječ o ijekaviziranim oblicima tih imenica.

ni (¹I, I., 10), *dospijete* (¹I, I., 101). U usporedbi prvoga i drugoga izdanja djela razvidna je bitna razlika: dugi je odraz jata bilježen isključivo kao *ije*: *dvije* (²I, I., 22), *svijetu* (²I, I., 27), *riječi* (²I, II., 33), *pripovijest* (²I, II., 59), *neosviještenoga* (²I, II., 68), *uvijek* (²I, III., 81), *tijelom* (²I, III., 85).

O bilježenju je dvoglasnika nadalje vrijedno istaknuti da se iza pokrivenoga /r/ što se u korpusu pojavljuje bilježi njegov kratki (ekavski) odraz, čemu su dokaz i primjeri *pogreška* (¹I, I., 25), *uvreda* (¹I, I./II., 47, 48, 119), *krepost* (¹I, I., 15). No razvidni su i primjeri u kojima se iza pokrivenoga /r/ bilježi *j*, primjerice *pogrješku* (¹I, I., 98), *uvrjedu* (¹I, II., 15), *krjepost* (¹I, II., 6). U drugom su pak izdanju leksemi *uvrjeda* i *krjepost* bilježeni drukčije, odnosno *uvrjeda* je zamijenjena *uvredom* (²I, II., 19), a *krjepost* *krijepošću* (²I, II., 10) iako se takav (ijekaviziran) primjer – *kriepost* (¹I, I., 66) – pronalazi i u prvome izdanju. Iz navedenog je razvidno da se imenica *kr(j)epost* u prvome izdanju pojavljuje u trima oblicima – *krepost*, *krjepost*, *kriepost* – što navodi na zaključak da je Radićeva slovopisna praksa glede ovoga pitanja prilično raznolika.

Fonem je /ž/ u korpusu u potpunosti bilježen u skladu s tradicijskom normom, što potvrđuju i ovi primjeri: *ludjak* (¹I, I., 11), *dodje* (¹I, I., 22), *izadjoše* (¹I, I., 51), *podjem* (¹I, II., 51), *medjutim* (¹I, II., 98), *medjusobno* (¹I, II., 197) itd. Kao što je to razvidno iz danih primjera, navedeni je fonem u korpusu dosljedno bilježen kao *dj*, no postoje i primjeri u kojima je bilježen kao *gj*. Pri tomu je riječ o obilježju koje se također može povezati s tradicijskom normom, a u kojoj se spomenuti fonem tako bilježio u tuđicama (usp. Veber 1876: 21), što zrcale primjeri *Magjar*¹⁹ (¹I, I., 105), *Magjarsku*, *magjarsku (zastavu)* (¹I, I., 86). Zanimljivo je, međutim, da je u drugim izvedenicama te riječi bilježeno *dj*, primjerice *madjaron* (¹I, I., 86) i *madjaronske* (¹I, I., 117), a i navedeni je odnorni pridjev *magjarski* ponegdje bilježen s *dj* – *madjarski* (¹I, I., 86). Potvrđeni su i drugi, sasvim izolirani, primjeri u kojima je ovaj fonem bilježen kao *gj*, npr. *angjeoskim* (¹I, I., 111), ali *andjela* (¹I, I., 112). Za razliku od prvoga navedeni je fonem u drugome izdanju bilježen samo kao *đ*, primjerice: *luđake* (²I, I., 17), *dođe* (²I, I., 29), *izadoše* (²I, I., 58), *snađem* (²I, I., 85), *Mađar* (²I, I., 99, 113), što je u skladu s Brozovim (1893: 13) slovnim rješenjem.

Iako je slovopisnu praksu bilježenja fonema /ž/ dvoslovom *dž* u korpusu zbog maloga broja primjera otegotno jasno odrediti, ipak se zamjećuju primjeri *madžarski* (¹I, I., 88), *Madžarskoj* (¹I, I., 89), *pomadžarenoj* (¹I,

¹⁹ Veber (1876: 21) pri davanju toga obrazloženja navodi upravo primjer *Magjar*.

I., 89), *Madžar* (¹I, I., 90), *pomadžariti* (¹I, I., 91), *madžarština* (¹I, I., 92), *madžaronsku* (¹I, I., 94). Stoga unatoč tomu što se ustvari radi o leksemima s istim korijenom, već i sama primjena ovoga slovopisnog rješenja znači odmak od tradicijske norme (usp. Veber 1876: 3).

S obzirom na izneseno može se donijeti zaključak da je Radićeva slovopisna praksa u korpusu neujednačena, odnosno dade se uočiti poraba tradicijskih, ali i jednoga netradicijskog (vukovskog) rješenja. Radić je naime kao jedino vukovsko slovopisno rješenje uporabio dvoslov *dž*, ali njega sadrži vrlo mali broj primjera, i to istovjetnih. Dvoglasnik i fonem /ž/ bilježeni su pak tradicijski – slovima *dj/gj* – stoga se na koncu može ustvrditi kako je Radić u pogledu slovopisne prakse ipak ostao privržen(iji) tradicijskoj normi. U drugome su izdanju u odnosu na prvo pak uočene dvije bitne razlike: dugi je odraz jata bilježen kao *ije*, a fonem /ž/ slovom *đ*, što predočavaju i ovi primjeri: *dođite* (²I, I., 26), *luđaka* (²I, I., 58), *mađarski* (²I, II., 46), *mlađega* (²I, III., 44); *unaprijed* (²I, I., 66), *pripovijedala* (²I, II., 34), *zapovijedao* (²I, III., 88).

3.3. Morfološka obilježja

3.3.1. Imenice

Radićev je imenični sklonidbeni sustav već u prvom izdanju *Uzničkih uspomena* dosljedno novoštokavski, što se pak nedvosmisleno može okarakterizirati kao odmak od tradicijske norme, primjerice: *o svojim putovanjima po slavenskim zemljama* (¹I, I., 113); *i bez sporazuma s Rumunjima* (¹I, I., 100); *kako se čini i tolikim mojim znancima* (¹I, I., 118) itd.

Ipak, obilježje koje se nesumnjivo može protumačiti kao tradicijsko uočljivo je u instrumentalu imenica *i*-vrste. Točnije, u korpusu su isključivo potvrđene imenice s instrumentalnim nastavkom *-ju*, što je također odlikom tradicijske norme (usp. Veber 1876: 37, Ham 1998: 23). Rečeno potkrepljuju sljedeći primjeri: *književnošću* (¹I, I., 24), *tvrdoglavošću* (¹I, I., 50), *ljubavlju* (¹I, I., 53), *pokvarenošću* (¹I, I., 55), *pameću* (¹I, I., 19, 62, 67), *nevinošću* (¹I, I., 70), *krvlju* (¹I, II., 78), *sviešču* (¹I, I., 90, 95), *rječitošću* (¹I, I., 96), *znanošću, stvarju* (²I, II., 105), *milošću* (¹I, II., 108), *zahvalnošću, savješću, strašču* (¹I, I., 118), *strpljivošću* (¹I, II., 159).

Imenica se *doba* u *Uzničkim uspomenama*, iako izolirano, pojavljuje i kao sklonjiva imenica: *...kad sam još na razmedju medju dječaćkom i mladenač-*

kom dobom (¹I, I., 25). Time se Radić odmiče od zagrebačke norme, koja propisuje nesklonjivost navedene imenice, što je razvidno iz Veberove (1876: 39) *Slovnice hrvatske za srednja učilišta*.

3.3.2. Zamjenice

U zamjenica se u korpusu primjećuje razmjerno mnogo značajki svojstvenih tradicijskoj normi. Prije svega valja spomenuti kako Radić uporabom zana-glasnoga akuzativa osobne zamjenice *ona (ju/je)* gotovo potpuno potvrđuje slijeđenje tradicijskih jezičnih načela jer znatno češće rabi oblik *ju* nego *je*. Korpus obiluje takvim primjerima, a donose se sljedeći: *...ako mu je duša za-spala, pa ju ni ovakova vika, kakvu sam tu danas čuo, ne može probuditi...* (¹I, I., 13); *Očito to bijaše susjeda, grlo ju izdavaše...* (¹I, I., 65); *...da se oprostiš sa ženom, makar si ju brzojavom pozvao.* (¹I, I., 134). Uporaba je vukovskoga zanaglasnoga oblika pak razvidna u ovim, znatno malobrojnijim, primjerima: *...vidi se, da ste nešto čuli o toj stvari, ali je niste dobro shvatili.* (¹I, II., 29); *... bez sporazuma s Rumunjima ne biste je dočekali nikada.* (¹I, I., 100). Izoliranim je rečeničnim primjerima potvrđena istovremena uporaba obaju zanaglasnih oblika: *I pomislih: bit će najbolje, da ju ostavim u misi, da spavam, jer kod svega toga i jest najljepše, što ona misli, da je ne čujem...* (¹I, I., 67); *Ta vidio sam ju tako dobro, kako sad Vas vidim, pa sam je zato i htio pograbiti...* (¹I, II., 89); *Ali ja mu je sam neću dati; neka si ju uzme junačkim oružjem* (¹I, II., 77).

Osim toga, i ostale su zamjenice u korpusu u velikoj mjeri bilježene u skladu s tradicijskom normom. Drugim riječima u zamjениčkoj se sklonidbi uočava ujednačen raspored navezaka,²⁰ i to prema zagrebačkoj normi (usp. Veber 1876: 40–46). Iz toga pak proizlazi brojnost genitivnih zamjениčkih oblika s nastavkom *-oga* (npr. *prije toga* (¹I, I., 52), *od svoga* (¹I, I., 122), *radi čega* (¹I, I., 123), *radi kojega* (¹I, I., 120), *da ja svega toga ne znam* (¹I, I., 102), *mjesto toga* (¹I, I., 80)), dativnih s nastavkom *-omu/-emu* (npr. *Svakomu, tko me pita* (¹I, I., 14), *u sobicu nekome* (¹I, I., 18), *tomu uzrok* (¹I, I., 43), *proti komu* (¹I, I., 125), *k njemu...* (¹I, I., 60)) te lokativnih s nastavkom *-om/-em* (o *čem* (¹I, I., 130), *u samom* (¹I, II., 57), *u kom* (¹I, I., 37), *o zagonetnom ovom* (¹I, I., 38), *po svom* (¹I, I., 86)).

²⁰ Iako je u okviru zagrebačke norme, a u jedini muškoga roda zamjениčko-pridjevne deklinacije, zapravo riječ o otvornicima koji su bili obvezni dio padežnoga nastavka (Ham 1998: 22).

Prisutni su pak, iako u skromnome broju, i zamjenički oblici čijom se uporabom Radić odmiče od iznesenoga. U takvim se – i to prije svega u dativnim – oblicima između ostaloga zamjećuje otvornik *-e*, koji tradicijska norma ne poznaje (usp. Ham 1998: 22), recimo: *Ta i meni samom* (¹I, I., 30), *da svom stričeku* (¹I, I., 31), *savjet dao svome drugu* (¹I, I., 46), *k tome još pravnik* (¹I, I., 110), *ne bih više nikome* (¹, I., 139). Dakle Radić je hrvatskoj tradicijskoj normi uglavnom (ostao) vjeran i porabom onih zamjeničkih oblika što su joj svojstveni.

3.3.3. Pridjevi

Glavnom se značajkom pridjeva u analiziranome korpusu može smatrati ista ona kao i u zamjenica, tj. dosljedna uporaba zagrebačkih nastavaka zamjeničko-pridjevne sklonidbe u genitivu, dativu i lokativu jednine muškoga roda. Iz toga pak slijedi da u korpusu prevladavaju pridjevi s genitivnim nastavkom *-oga*, pridjevi s dativnim nastavkom *-omu/-emu* te pridjevi s lokativnim nastavkom *-om/-em*. Ta se praksa jednako potvrđuje u atributnim sintagmama tvorenima od jednoga pridjeva i kakve druge imenske riječi kao i u onima u čijemu se sklopu nalazi veći broj atributa. Takvih je pridjeva u korpusu mnoštvo, a kao dokaz rečenomu navode se ovi primjeri (genitivni, dativni pa lokativni): *poput divljega mačka* (¹I, I., 5), *sobe toga posebnoga kućnoga krila* (¹I, I., 61), *narod mongolskoga jezika* (¹I, I., 95), *poslie dosadnoga i nemiloga...* (¹I, I., 122); *k svezanomu kapetanu* (¹I, I., 10), *nekomu krupnomu i rumenomu svećeniku* (¹I, I., 18), *cielomu onomu kraju* (¹I, I., 19), *izpripovedih svomu nenadanomu posjetniku* (¹I, I., 54), *za žrtvu Bielomu (Svietlomu) Bogu* (¹I, I., 66), *dobromu svomu drugu...* (¹I, I., 122); *u mom rodnom selu* (¹I, I., 18), *u nekom ovećem* (¹I, I., 23), *o zagonetnom ovom* (¹I, I., 38), *na turskom kolcu* (¹I, I., 96), *u češkom djačkom životu...* (¹I, I., 105).

Primjeri su kojima Radić od toga odstupa – kao što je to slučaj i u zamjenica – rijetki, recimo: *ni najvećem svomu neprijatelju* (¹I, I., 40), *prema*²¹ *kućnome redu* (¹I, I., 134), *k redarstvenom povjereniku* (¹I, I., 107), *prema mlakom rodoljubu* (¹I, I., 118). Valja još dodati da su u korpusu potvrđene i izolirane sintagme u kojima su (dativni) pridjevi nositeljima različitih nastavaka, a takav je primjer ovaj: *i prema njihovomu slabašnome uzničkomu svjetlu...* (¹I, II.,

²¹ Prijedlog će *prema* zagrebačka norma držati dativnim, a vukovska lokativnim prijedlogom (Ham 2006: 156).

48). Daljnje je pak isticanja vrijedno to što su u drugome izdanju nastavci izmijenjeni/usklađeni, i to u prilog navesku *-u*, tj. na mjesto oblika *slabašnome* dospio je oblik *slabašnomu: i prema njihovomu slabašnomu uzničkomu svjetlu...* (¹I, II., 51).

Pogledom na primjere – i zamjeničke i pridjevne – može se zaključiti da su genitivni i lokativni oblici u prvome izdanju djela bilježeni po načelima tradicijske norme, a takvi su, netaknuti, ostali i u drugome izdanju. U dativnih se oblika pak katkad zapaža uporaba naveska *-e*, nepoznatoga tradicijskoj normi, ili je on ispušten.

3.3.4. Brojevi

Brojevi se *dva*, *tri* i *četiri* u analiziranome korpusu potvrđuju u dvojakim oblicima: sklonjivi, što je u skladu s tradicijskom normom (usp. Veber 1876: 53): *Vrata obiju soba bijahu redovno otvorena* (¹I, I., 3), *sve između dvaju redova* (¹I, I., 7), *Moj se Slovenac uhvati objema rukama* (¹I, I., 8), *ležeći u dvjema skupinama* (¹I, I., 12), *uhvati me objema rukama* (¹I, I., 39), *Evo, oba dvaju svezaka* (¹I, I., 101), *I tako ostadoh pod dojmom dviju pripoviesti* (¹I, II., 104), *strogoga zaptvora pooštrenog dvama postima* (¹I, I., 108), ali i nesklonjivi prema vukovskom propisu (Ham 2006: 156): *još prije tri stotine godina* (¹I, I., 32), *izkapiju u dva maha* (¹I, I., 44), *prije dvie i pol godine* (¹I, I., 57, 59), *soba s tri ili četiri kreveta* (¹I, I., 108), *prije dva sata* (¹I, I., 109). Zadržavajući sklonjivost brojeva u svojim memoarima, premda nedosljedno kako su potvrdili primjeri, Radić ipak ne iznevjerava u potpunosti hrvatsku jezičnu tradiciju.²²

3.3.5. Glagoli

Od značajki glagola što ih korpus sadrži može se ustvrditi da su u glagola *imati*, *znati* i *dati* potvrđene osnove *imad-*, *znad-* i *dad-*. Potvrdom su toga sljedeći primjeri: *imadjaše* (¹I, I., 42), *imade* (¹I, I., 54), *imademo* (¹I, I., 113), *dadsmo* (¹I, I., 99), *dadem* (¹I, I., 115), *znadete* (¹I, I., 117), *znadjaše* (¹I, I., 127) itd. Takvi oblici pripadaju i zreloj tradicijskoj normi (usp. Veber 1876: 65).

²² I to posebice zato što je sklonjivost brojeva *dva*, *oba*, *tri* i *četiri* prema vukovskoj normi u svim rodovima izjednačena prema obliku za ženski rod: *dvjema*, *objema* (Ham 2006: 127).

3.4. Sintaktička obilježja

Sintaktičke su značajke u analiziranome korpusu pozornosti vrijedne ponajprije u vidu padežne sintakse, tj. određenih prijedloga čije je slaganje s određenim padežom svojstveno ili tradicijskoj ili vukovskoj normi.

Tako je u korpusu potvrđena isključiva uporaba prijedloga *proti* s dativom, što je karakteristično obilježje norme zagrebačke filološke škole (Veber 1876: 80), a kao potvrdu rečenomu donose se sljedeći primjeri: *Demonstrirali ste u kazalištu proti Njegovoj Preuzvišenosti* (¹I, I., 5), *i od toga dana proti naredbi* (¹I, I., 75), *brane i nas proti njemačkoj bujici* (¹I, I., 95), *ne samo konservativan (premiran) nego natražnjački (proti slobodi)* (¹I, I., 107), *prosvjedovah i proti tomu veleći* (¹I, I., 107). Vrijednost uporabe ovoga prijedloga u korist tradicijskoj normi osnažuje i to što ga Maretić (1899: 530, 542) uopće ne navodi, već kao najpravičniji njegov oblik ističe *protiv*, a koji, kako to nalaže vukovska norma, povezuje s genitivom. Veber (1876: 80) pak navodi samo oblik *proti*.

I drugi se razlikovni prijedlog – *prema* – u korpusu pojavljuje po načelima tradicijske norme, odnosno također se slaže s dativom: *pa prema tomu i politika* (¹I, I., 26), *te sam u njoj prema ostalim uzničkim sobama* (¹I, I., 42), *gdje spava, reče prema meni* (¹I, I., 52), *pa će prema tomu* (¹I, I., 115), *odlučan prema mlakom rodoljubu* (¹I, I., 118) i mnogi drugi. Prijedlog se *prema* po vukovskoj normi slaže s lokativom (usp. Maretić 1899: 575).

Uporabu prijedloga *mimo* tradicijska norma propisuje kao genitivnu, a vukovska kao akuzativnu. U korpusu se, zanimljivo, za razliku od opisanih prijedloga *proti* i *prema*, koji su uporabljeni u skladu s tradicijskom normom, prijedlog *mimo* potvrđuje u jednom izoliranom primjeru, i to s akuzativom: *da to mogu svima kazati i svakog uvjeriti, da mimo to, što čovjek popije i pojede* (¹I, II., 104), što je odrazom vukovskoga propisa u analiziranom korpusu.

3.5. Leksička i stilska obilježja

Kada je riječ o leksičkim i stilskim obilježjima Radićevih *Uzničkih uspomena*, na temelju se određenih primjera iz djela može uočiti Radić razgraničavanje standardnoga jezika od drugih jezičnih idioma. Tomu u prilog, recimo, govori činjenica da je na više mjesta uz dijalekatske oblike u zagradi dao njihove standardne istoznačnice – ili je opisao njihovo značenje – pri čemu ih je katkad bilježio pod navodnicima, a sve je to činio i za tuđice. Potvrdom su rečenoga –

i za dijalektizme i za tuđice – i sljedeći primjeri: „švelere“ (*grede pod željezničke tračnice*), „*planke*“ (*piljenice*) (¹I, I., 29), *eksaltiran* (*pretjeran*) (¹I, I., 36), *idiot* (*blesasti čovjek*) (¹I, I., 46), *žreca* (*svećenika*) (¹I, I., 66), *rubaća* („*suknja*“), *cajt* (*vrieme*), *prez* (*bez*), *isprvine* (*izprvice*) (²I, I., 78), *najte* (*nemojte*) (²I, I., 79), *lektora* (*štioca*) (²I, I., 84), *patriotizam* (*rodobljublje*) (²I, I., 93), *plutokracijom* (*bogatašima*) (²I, I., 105), *parije* (*izrode*) (²I, I., 100), *historik* (*povjestničar*) (²I, I., 110), *senat* (*profesorski sbor*) (²I, I., 115), *kej* (*što*) (²I, III., 10). Kako se pogledom na određene primjere zamjećuje da im je Radić pridružio slavenske istoznačnice, u tome se, možda, također može prepoznati sklonost hrvatstvu i slavenstvu.²³

Kao svojevrsan se korak u smjeru tradicijske norme, koja „ne robuje štokavskom purizmu (...)“ (usp. Ham 2006: 156), može razmatrati i uporaba imenica u korpusu tvorenih dometkom *-ština*, primjerice *niemština*, *madžarština*, *čeština*: *Istina, i tamo se još niemština koči, a madžarština nameće* (¹I, I., 92); *Moja čeština nije mi nigdje dala mira* (¹I, I., 106). To podupire činjenica da je riječ o imenicama koje vrlo oštro osuđuje i sâm Maretić tvrdeći kako ne pripadaju narodnom jeziku, a koji, dakako, smatra glavnim mjerilom ispravnosti. Posebno je zanimljivo što Maretić (1899: 683) imenice tvorene tim nastavkom zapravo osuđuje jer su češkoga podrijetla, a Radić je, s druge strane, tomu izrazito privržen.²⁴

Hrvatska se jezična tradicija očituje i u uporabi određenih priloga. Takav je, recimo, prilog *posvema* (¹I, I./II., 9, 26, 85; ²I, I., 15, 32, 93), za koji uvriježena vukovska (maretićevska) norma smatra da ga je bolje zamijeniti s *posve* (Maretić 1899: 693), u korpusu potvrđen više puta. Prilozi su s dometkom *-ice* također predmetom osude vukovske norme jer su to, po njihovu sudu, neologizmi što su ih književnici načinili bez potrebe (Maretić 1924: 12). U korpusu je pak potvrđen određen broj takvih priloga, recimo: *časimice* (¹I, I., 43), *izprvice* (¹I, I., 70, 126), *nehotice* (¹I, II., 109), *nemilice* (¹I, I., 75), *zaredice* (²I, I., 86), *neopazice* (¹I, I., 113). Nadalje, prilog *koli* vukovska norma smatra zastarjelim te da ga treba zamijeniti prilogom *koliko* (Maretić 1899: 690), dok ga Radić u djelu rabi, i to u svezi *koli-toli*: *dobro upotrebio koli za nauk, toli za zdravlje* (¹I, I., 69), *pa sam se sam branio i satjerav koli javnoga tužitelja, toli povjerenika* (²I, I.,

²³ Može se, dakako, pretpostaviti i to da je mislio kako bez pojašnjenja (leksema) u zagradama čitatelju neće biti jasno značenje danih dijalektizama i/ili tuđica.

²⁴ Da je uporaba takvih imenica potaknuta češkim utjecajem na Radića, potvrđuje, pretpostaviti je, i činjenica da taj imenički tvorbeni dometak ne navodi ni Veber (1876: 82–87).

108), *živci su Vam slabi, i to koli od prevelikoga duševnoga napora, toli od Vaše umišljenosti* (¹I, I., 36). Tek je pojedinačno uporabljena i sveza *koliko-toliko*, što, pretpostaviti je, upućuje da je Radić ipak skloniji tradicijskom leksičkom izboru: *I što sam se više svemu tomu priučavao, to sam jače želim, da udjem u trag tim pojavima i da si ih koliko toliko protumačim* (¹I, II., 99).

Može se između ostaloga ustvrditi da se Radić tradicijskoj normi približava i porabom određenih leksema koje vukovska (maretićevska) norma ne smatra prihvatljivima. Tako, primjerice, rabi i imenice kao što su *velemožni* (¹I, I., 76, 77) i *veleizdaja* (¹I, I., 82), a takve složenice Maretić (1899: 698) smatra neprikladnima „jer se prilog *vele* u narodnom jeziku ne slaže nikad s imenicama u jednu riječ.“ Vukovska norma (Maretić 1899: 681–699) znatan broj drugih leksema ocjenjuje kao provincijalizme, barbarizme ili nepotrebne tuđice. Od njih se u korpusu, primjerice, potvrđuju *gombati* (¹I, I., 75), *djelokrug* (¹I, I., 107), *tjedan* (²I, I., 103), *prosvjed* (²I, I., 107).

4. Zaključno

Bublić (1929: 21) ističe kako pisati „uzničke uspomene nije lako: nije to roman, koji dopušta najveće slobode mašti; nije to lirski poezija; nije essay; nije studija. Pisanje uzničkih uspomena mora biti svjedočanstvo za ličnost pisca, epohu i ljude.“ Doista možemo reći kako su Radićeve *Uzničke uspomene* posve opravdale navedeni Bubljev sud: ostale su svjedočanstvo hrvatske jezične povijesti, njezine tradicije i hrvatskoga jezičnoga identiteta njihova autora kojega se nikada nije odrekao.

Radić je u obranu hrvatstva stao rabeći one jezične značajke koje su odlikom hrvatske tradicijske (zagrebačke) jezične norme. To prije svega vrijedi za prvo izdanje *Uzničkih uspomena*, objelodanjeno 1903., netom nakon prijeloma jezične norme (zagrebačke vukovskom), u kojemu se Radićeva privrženost tradicijskoj normi dade zapaziti na svim opisanim jezičnim razinama. Znatno se dio tradicijskih osobitosti osim na slovopisnoj i pravopisnoj sačuvao na morfološkoj i sintaktičkoj razini, dok se za Radićev leksik i stil s priličnom sigurnošću može ustvrditi da je vodio računa o razgraničavanju standardnoga jezika od drugih jezičnih idioma, poglavito u uporabi dijalektizama, što također govori u prilog slijeđenju tradicijske norme, a samim tim (i) o odmaku od vukovske. Spomena su vrijedne još i one (pravopisne, jezične, pa i tvorbene) osobitosti kojima je

Radić – najvjerojatnije svjesno – (pre)kršio onodobne normativne propise te za koje je moguće pretpostaviti da su povezane s dvama bitnim obilježjima njegove misli i djela – s panslavizmom te veličanjem češke kulture i tradicije – a što samo pojačava individualnost i posebnost njegova jezičnoga identiteta.

Nadalje, usporedba je dvaju izdanja što su činila predmet analize potvrdila da su se tradicijske osobitosti Radićeva jezika većinom sačuvala i u drugome izdanju (1929.), to jest utvrđene su svega poneke slovopisne i morfološke razlike. Radićev jezični identitet većim dijelom i u tom izdanju ostaje sačuvan unatoč desetljeću snažnoga jezičnoga unitarizma i potiranja hrvatskih jezičnih posebnosti.

Naposlijetku se – imajući u vidu provedenu jezičnu analizu te Radićevu misao, težnje i stavove – može donijeti pouzdan zaključak kako Radić svoje hrvatstvo (i sveslavenstvo) nije gorljivo branio tek (vlastitim) društvenim i političkim djelovanjem nego i (vlastitim) hrvatskim jezikom kojim je ovjekovječio svoje *uzničke* dane.

LITERATURA

- AUBURGER, Leopold. 2009. *Hrvatski jezik i serbokroatizam*. Preveli Palašić, Nikoilina; Auburger, Leopold. Maveda. Rijeka.
- BAŠIĆ, Anamarija. 2018. „Hrvatski studenti u Pragu krajem 19. i početkom 20. stoljeća”. *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*. 2/2. 99 – 143.
- BOBAN, Branka. 1989. „Stjepan Radić – opus, utjecaji i dodiri”. *Radovi: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta* 22. 147 – 210.
- BROZ, Ivan. 1893. *Hrvatski pravopis*. Troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. Zagreb.
- BUBLIĆ, Dragan. 1929. *Tamnice Stjepana Radića*. Naklada slavenske knjižare St. i M. Radić. Zagreb.
- Crvena Hrvatska*. 1913. 13/32. 3. [https://zdur.dkd.hr/?pr=iiif.v.a&id=32766&tfy={%22pages%22:\[3\],%22panX%22:0.268,%22panY%22:0.187,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.958}\(pristupljeno 8. svibnja 2023.\)](https://zdur.dkd.hr/?pr=iiif.v.a&id=32766&tfy={%22pages%22:[3],%22panX%22:0.268,%22panY%22:0.187,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:0.958}(pristupljeno 8. svibnja 2023.))
- DRAAISMA, Douwe. 2008. *Zašto se život ubrzava što smo stariji: o autobiografskom pamćenju*. Preveli Bračun Anita; Hendrik Verschoor Johannse. Naklada Ljevak. Zagreb.

- DUDA, Dean. 1998. *Priča i putovanje: hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*. Matica hrvatska, Zagreb.
- GAŽI, Franjo. 1971. „Uzničke uspomene. Pogovor III. izdanju“. *Stjepan Radić. Uzničke uspomene*. Matica hrvatska, Zora, Zagreb. 345 – 353.
- GRGIĆ, Stipica. 2016. „Autobiografije i memoari u hrvatskoj povijesnoj znatnosti“. *Historijski zbornik LXIX/1*. 189 – 212.
- HAM, Sanda. 1998. *Jezik zagrebačke filološke škole*. Knjižnica „Neotradicija“. Osijek.
- HAM, Sanda. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- HAMERŠAK, Filip. 2013. *Tamna strana Marsa: hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*. Naklada Ljevak, Zagreb.
- Hrvatski glasnik*. 9. studenog 1940. III. Split.
- JANJATOVIĆ, Bosiljka. 1996. „Stjepan Radić: Progona, zatvori, suđenja 1888. – 1912. godine“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 29/1. 93 – 135.
- JANJATOVIĆ, Bosiljka. 1997. „Državne uze, post i samica: suđenje Stjepanu Radiću 1920. godine“. *Časopis za suvremenu povijest* 29/1. 97 – 127.
- JANJATOVIĆ, Bosiljka. 2000. „Radićevi sukobi s režimima Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Jugoslavije“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 32-33/1. 241 – 249.
- LEČEK, Suzana; Grgić, Stipica. 2020. *Hrvatski velikan: Stjepan Radić*. Privlačica. Vinkovci.
- MARETIĆ, Tomo. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Zagreb.
- MARETIĆ, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik: za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom*. JAZU, Zagreb.
- MATKOVIĆ, Hrvoje. 1999. *Povijest Hrvatske seljačke stranke*. Naklada Pavičić. Zagreb.
- NEHAJEV, Milutin. 1929. „Stjepan Radić“. *Hrvatsko kolo. Književno-naučni zbornik. Redovno izdanje Matice hrvatske za god. 1927 i 1928*. Knjiga IX. Matica hrvatska, Zagreb.
- Novi list*. 29. srpnja 1903. 6/168. 2.
- PETRIĆ, Hrvoje. 2015a. „O braći Radić i počecima Hrvatske pučke seljačke stranke“. *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“ održanoga u Križevcima 11. – 12. travnja 2014*. Ur. Lukić, Zorislav; Petrić, Hrvoje. Matica Hrvatska, Zaklada

- Braće Radić, Povijesno društvo Križevci. Zagreb, Križevci. 539 – 606.
- PETRIĆ, Hrvoje. 2015b. „Pogovor“. *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“ održanoga u Križevcima 11. – 12. travnja 2014.* Ur. Lukić, Zorislav; Petrić, Hrvoje. Matica Hrvatska, Zaklada Braće Radić, Povijesno društvo Križevci. Zagreb, Križevci. 607 – 608.
- RADIĆ, Marija. 1929. „Predgovor k drugomu izdanju ‘Uzničkih Uspomena’“. *Radić, Stjepan. Uzničke uspomene. I dio.* Naklada slavenske knjižare St. i M. Radić. Zagreb. 1 – 3.
- RADIĆ, Stjepan. 1903. *Uzničke uspomene I – II.* Iz tiskare braće M. Popovića u Novom Sadu. Novi Sad.
- RADIĆ, Stjepan. 1929. *Uzničke uspomene I – III.* Radićeva knjižnica. Zagreb.
- RADIĆ, Stjepan. 2023. Hrvatski biografski leksikon. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11947> (pristupljeno 9. svibnja 2023.).
- SABLIĆ-TOMIĆ, Helena. *Intimno i javno. Suvremena hrvatska autobiografska proza.* Naklada Ljevak. Zagreb.
- SABLIĆ-TOMIĆ, Helena. *Hrvatska autobiografska proza. Rasprave, predavanja, interpretacije.* Naklada Ljevak. Zagreb.
- SAMARDŽIJA, Marko. 2012. *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do Banovine Hrvatske (1918. – 1941.).* Školska knjiga. Zagreb.
- VEBER, Adolfo. 1876. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta.* Troškom spisateljevim. Zagreb.
- VELČIĆ, Mirna. 1991. *Otisak priče: intertekstualno proučavanje autobiografije.* „August Cesarec“, Institut za etnologiju i folkloristiku. Zagreb.
- VULIĆ, Sanja; LACO, Gordana. 2015. „Jezik hrvatskih književnih djela u 19. stoljeću“. *Povijest hrvatskoga jezika, knjiga 4.: 19. stoljeće.* Ur. Bičanić Ante. Croatica. Zagreb. 179 – 243.
- ZLATAR, Andrea. 1998. *Autobiografija u Hrvatskoj. Nacrt povijesti žanra i tipologija narativnih oblika.* Matica hrvatska. Zagreb.
- ZVONAR, Ivica. 2015. „Bilješka o Stjepanu Radiću: dokument iz rukopisne ostavštine mons. Dr. Frana Barca“, *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem „110 godina Hrvatske seljačke stranke“ održanoga u Križevcima 11. – 12. travnja 2014.* Ur. Lukić, Zorislav; Petrić, Hrvoje. Matica Hrvatska, Zaklada Braće Radić, Povijesno društvo Križevci. Zagreb, Križevci. 139 – 148.

***THE ANALYSIS OF RADIĆ'S LANGUAGE IDENTITY
IN THE LIGHT OF LANGUAGE AND STYLISTIC FEATURES
OF THE UZNIČKE USPOMENE MEMOIRS***

Abstract

In Croatian historiography and opinion journalism there is a large number of papers about Stjepan Radić's work, including the specific segments of power of the Croatian Peasant Party (H(P-R)SS). The other parts of Radić's work in the field of opinion journalism remain shadowed by his political activity in the first half of the 20th century, although he did not write only political debates, but also valuable economic, historical and cultural works. That very same destiny partly applies to the book called Uzničke uspomene, which contains Radić's memoirs with a dominant literal component, and in which he evokes the banishments, trials and imprisonments from his youthhood. While the Croatian historiography considers the book a (primary) historical source, the Croatian philology reflected on them only by appropriate occasion(s); concluding that they faithfully represent the cultural and historical image of Croatia at the turn of the 20th century, but leaving almost completely out of sight the analysis of their language and style. Therefore the main topic of this paper is the analysis of the language and style of the first edition of Uzničke uspomene (Novi Sad, 1903) by Radić, the only edition published during his lifetime, which aims to conclude in what extent did he affirm the Croatian traditional values, what he, on the other hand, clearly did with his political activity. The above mentioned language analysis to a smaller extent includes the comparison with the second edition of the mentioned book (1929), published right after Radić's death; the comparison aims to confirm and describe the possible changes made to Radić's language identity in the period following his death (1928), more precisely at the end of the third decade of the 20th century.

KEYWORDS: *Stjepan Radić, Uzničke uspomene, memoirs, the Croatian language at the turn of the 20th century*